

UWARUNKOWANIA ROZWOJU DOBROWOLNYCH PROGRAMÓW EMERYTALNYCH

PERSPEKTYWA MAKRO- I MIKROEKONOMICZNA

EDYTA MARCINKIEWICZ

Recenzenci:
dr hab. Ireneusz Kuropka, prof. UE
dr hab. Marek Szczepański, prof. PP

Redaktor Naukowy Wydziału Zarządzania i Inżynierii Produkcji
prof. dr hab. inż. Jerzy Lewandowski

© Copyright by Politechnika Łódzka 2018

Projekt badawczy sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki
przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2014/15/D/HS4/01238

WYDAWNICTWO POLITECHNIKI ŁÓDZKIEJ
90-924 Łódź, ul. Wólczańska 223
tel. 42-631-20-87, 42-631-29-52
fax 42-631-25-38
e-mail: zamowienia@info.p.lodz.pl
www.wydawnictwa.p.lodz.pl

ISBN 978-83-7283-905-3

Nakład 150 egz. Ark. druk. 19,0. Papier offset. 80 g 70 x 100
Druk ukończono w lipcu 2018 r.
Wykonano w Drukarni Quick-Druk s.c., 90-562 Łódź, ul. Łąkowa 11
Nr 2251

Spis treści

Wstęp	5
1. Determinanty dobrowolnego oszczędzania na starość w świetle teorii i wcześniejszych badań	14
1.1. Oszczędności dobrowolne w systemie emerytalnym a pozostałe oszczędności dobrowolne gospodarstw domowych	14
1.2. Pomiar oszczędzania	25
1.3. Teorie konsumpcji i oszczędzania	28
1.4. Badania empiryczne nad determinantami oszczędzania gospodarstw domowych w perspektywie makro	38
1.5. Badania empiryczne nad determinantami oszczędzania gospodarstw domowych w perspektywie mikro	42
1.6. Synteza podejść makro i mikro	48
1.7. Czynniki wpływu na oszczędzanie w dobrowolnych planach emerytalnych	51
2. Nieobowiązkowe gromadzenie oszczędności w systemie emerytalnym	58
2.1. Rola i istota dobrowolnych planów emerytalnych	58
2.2. Dobrowolne zabezpieczenie w wielofilarowych systemach emerytalnych	62
2.3. Pracownicze i indywidualne plany emerytalne	72
2.4. Zróźnicowanie dobrowolności w planach emerytalnych	78
2.5. Rola zachęt finansowych w dobrowolnych planach emerytalnych	82
2.6. Typologia dobrowolnych planów emerytalnych	88
3. Dobrowolne oszczędności w systemach emerytalnych krajów europejskich	91
3.1. Źródła ewolucji roli dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego	91
3.2. Dobrowolne zabezpieczenie emerytalne a reżimy emerytalne	92
3.3. Przegląd rozwiązań w zakresie kapitałowo finansowanych programów zarządzanych prywatnie	97
3.4. Źródła danych o dobrowolnych systemach emerytalnych w Europie	112
3.5. Aktywa w dobrowolnych programach emerytalnych	121
3.6. Uczestnictwo w dobrowolnych planach emerytalnych	124
3.7. Składki w dobrowolnych planach emerytalnych	130
3.8. Oszczędzanie w dobrowolnych programach emerytalnych a stopy oszczędzania sektora gospodarstw domowych	136
4. Uwarunkowania gromadzenia dobrowolnych oszczędności emerytalnych w krajach europejskich w skali makro	139
4.1. Czynniki instytucjonalne	139
4.2. Hojność systemów emerytalnych	148
4.3. Czynniki ekonomiczno-społeczne	161
4.4. Analiza ekonometryczna szeregów przekrojowych	175

4.5. Analiza ekonometryczna szeregów przekrojowo-czasowych.....	186
5. Analiza czynników wpływu na oszczędności emerytalne w skali mikro na przykładzie wyników badania Diagnoza Społeczna	193
5.1. Przedmiot badania – uwagi ogólne	193
5.2. Diagnoza Społeczna – opis bazy danych.....	195
5.3. Motywy oszczędzania i oszczędności gospodarstw domowych w Polsce	198
5.4. Oszczędzanie na starość a czynniki demograficzno-społeczno- ekonomiczne.....	206
5.5. Uczestnictwo w IKE i IKZE a czynniki demograficzno-społeczno- ekonomiczne.....	216
5.6. Analiza ekonometryczna – procedura badawcza	226
5.7. Wyniki analizy ekonometrycznej.....	233
Podsumowanie.....	244
Bibliografia	256
Spis tabel.....	271
Spis rysunków.....	273
Załącznik.....	276

Wstęp

W ostatnich trzech dekadach jest obserwowana fala reform systemów emerytalnych przeprowadzanych w wielu krajach. Jedną z ich głównych przyczyn są trendy demograficzne, zarówno korzystne, takie jak wydłużający się średni czas trwania życia, jak i negatywne, tj. obniżające się wskaźniki dzietności. Zmiany te rzutują na proporcje między pokoleniem emerytów a pokoleniem pracującym. Problem starzejących się społeczeństw dotyka szczególnie kraje europejskie. Według danych Eurostatu obecnie średnio w krajach UE na 100 osób w wieku 15-64 lat przypada 28 osób w wieku 65+, zaś prognozuje się, że w 2060 roku ta relacja wyniesie odpowiednio 100 do 52. Największy relatywny przyrost liczby emerytów jest oczekiwany dla takich krajów jak Słowacja i Polska, w których prognozuje się prawie 3-krotny wzrost¹. Znaczne zwiększenie liczności grupy wiekowej 65+ w relacji do grupy 15-64 oznacza, że rośnie ciężar finansowania konsumpcji emerytów przez pokolenie pracujące. Systemy emerytalne oparte na finansowaniu z bieżących składek lub podatków (*pay-as-you-go*) poważnie obciążają w takiej sytuacji finanse publiczne i przyczyniają się do generowania długu publicznego². Aby temu zapobiec w systemach emerytalnych wprowadzane są zmiany polegające m.in. na ograniczeniu hojności systemów obowiązkowych. Jednym z rozwiązań, które może niwelować niekorzystne społeczno-ekonomiczne skutki obniżenia świadczeń emerytalnych z systemu obowiązkowego, są działania w zakresie polityki emerytalnej nakierowane na upowszechnienie i wzrost znaczenia zabezpieczenia emerytalnego w formie dobrowolnych programów emerytalnych³.

¹ Według danych Eurostatu dla Słowacji tzw. wskaźnik obciążenia demograficznego wyrażający relację między liczebnością osób w wieku 65+ i osób w wieku 15-64 lata w 2015 roku wyniósł 19,7%, zaś na 2060 r. prognozuje się jego wzrost do wartości 59,4%. W przypadku Polski wartości obecnego i prognozowanego wskaźnika wynoszą odpowiednio: 22,2% oraz 64,8%.

² Niekorzystne zmiany demograficzne mogą oddziaływać również na stabilność kapitałowo finansowanych i prywatnie zarządzanych systemów emerytalnych, w których zobowiązania emerytalne przerzucone są na sektor prywatny. W tym przypadku jednak finansowanie konsumpcji emerytów przez pokolenie pracujące działa pośrednio poprzez rynek finansowy. Przy czym ryzyko ujemnych stóp zwrotu (ze względu na mniejszy popyt na aktywa i kurczącą się gospodarkę na skutek zmniejszenia liczebności pokolenia pracującego) może być częściowo niwelowane w warunkach globalnego otwarcia rynków finansowych.

³ Określenie „dobrowolny” w odniesieniu do programu emerytalnego często w literaturze przedmiotu jest używane zamiennie z określeniem „dodatkowy” lub „uzupełniający”. Nie są to jednak całkowicie tożsame pojęcia, gdyż w drugiej z wymienionych kategorii akcent położony jest raczej na ograniczoną powszechność danego programu. Może być ona wynikiem dobrowolności uczestnictwa, ale również np. nakierowaniem tylko na wybrane,

Niekorzystne trendy demograficzne, jako główne, lecz nie jedyne przyczyny, leżą u podstaw zmian wprowadzanych w systemach emerytalnych w ostatnich dekadach. Jak wskazują N. Barr i P. Diamond (2010) również zmiany społeczne wymuszają reformowanie systemów emerytalnych. Polityka społeczna, a w szczególności emerytalna, która kształtowała się w połowie XX w., była projektowana w innych uwarunkowaniach: niezależnych państw narodowych, ograniczonej mobilności siły roboczej, bardziej stabilnych warunków zatrudnienia opartych na umowach długoterminowych i na pełen etat, stałości zatrudnienia w tym samym zawodzie, z dominującym modelem rodziny, w której mężczyzna zapewniał jej byt materialny, zaś kobieta była nieaktywna zawodowo. Obecnie zaś systemy emerytalne funkcjonują w zupełnie innych realiach określonych przez globalizację oraz zmiany społeczne. Muszą one uwzględniać zwiększoną międzynarodową mobilność pracowników, bardziej „płynny” charakter pracy wymuszający elastyczność pracowników, tzn. gotowość do częstych zmian także w kwestii wykonywanego zawodu. Dodatkowo, zmiany w modelu rodziny przyczyniły się z jednej strony do większej partycypacji kobiet na rynku pracy, a z drugiej do rozluźnienia więzi rodzinnych rzutujących na poczucie odpowiedzialności za zapewnienie bytu materialnego członkom rodziny w okresie starości.

Scharakteryzowane wyżej trendy demograficzne, zmiany społeczne oraz zmiany na rynkach pracy, wskazać można jako pierwotne przyczyny obserwowanej ewolucji systemów emerytalnych. Spośród wyraźnie zauważalnych tendencji w przeprowadzanych w ostatnich dekadach reformach emerytalnych można wyróżnić prywatyzację oraz urynkowanie (marketyzację) emerytur (por. Natali 2017, Carone i in. 2016, Kohli i Arza 2008). Pierwszy z wymienionych kierunków reform przejawia się w zwiększeniu roli sektora prywatnego w zabezpieczeniu emerytalnym, drugi zaś wprowadza mechanizmy (*quasi*) rynkowe do systemu emerytalnego, również zarządzanego publicznie (Ebbinghaus 2015). Podobnie można wyodrębnić tendencję do indywidualizacji emerytur (por. Vickerstaff i Cox 2005). F. Zainhofer (2008) zdefiniował to zjawisko jako zwiększenie możliwości wyboru jednostki w zakresie zabezpieczenia emerytalnego, zarówno obowiązkowego, jak i dodatkowego. Zakres decyzji może odnosić się w tym przypadku zarówno do wymiaru instytucjonalnego (np. wyboru instytucji zarządzającej), jak i do samego produktu emerytalnego (np. wpływu na portfolio emerytalne, sposobu wypłaty świadczeń), może obejmować również takie rozwiązania jak elastyczny wiek emerytalny. Wszystkie trzy wymienione tendencje, tj. prywatyzacja, urynkowanie i indywidualizacja emerytur, mają wspólny mianownik – są wyrazem dążenia do większego zakresu partycypacji jednostki w różnego rodzaju ryzyku związanym z zabezpieczeniem emerytalnym oraz do (częściowego) przeniesienia odpowiedzialności za zabezpieczenie okresu

nieliczne grupy zawodowe, przez co dany program, mimo że obowiązkowy, to w skali całego systemu emerytalnego jest jedynie uzupełnieniem dla programów powszechnych.

starości z państwa na jednostkę, szczególnie w zakresie realizacji celu systemu emerytalnego jakim jest wygładzenie konsumpcji.

Obserwowany wzrost roli dobrowolnych programów emerytalnych wpisuje się w ten mechanizm. Obecnie w wielu krajach nasilają się dążenia do większego upowszechnienia oszczędności dobrowolnych przeznaczonych na zabezpieczenie okresu starości. Zjawisko to przejawia się przez wprowadzanie nowych rozwiązań mających na celu wzmocnienie znaczenia dobrowolności w systemie emerytalnym: nowe rodzaje planów, większe zachęty finansowe, coraz częściej też rozwiązania quasi-obowiązkowe. Z punktu widzenia podmiotów kształtujących politykę w tym zakresie oraz projektujących szczegółowe rozwiązania prawne, istotne jest rozpoznanie, jakie uwarunkowania, i w jakim zakresie, wpływają na rozwój dobrowolnych programów emerytalnych.

Wcześniejsze badania

W literaturze przedmiotu z zakresu ekonomii emerytalnej gros dorobku tej dziedziny jest poświęcone funkcjonowaniu publicznych, zarządzanych przez państwo systemów emerytalnych, głównie typu pay-as-you-go. Dyskusja nad tymi zagadnieniami zwłaszcza w ostatnich latach została zdominowana przez problematykę związaną z konsekwencjami starzenia się społeczeństw dla finansowej stabilności, wypłacalności i adekwatności systemów repartycyjnych. Relatywnie duże zainteresowanie badaczy wzbudziły również wprowadzone w wielu krajach na fali reform emerytalnych w latach 90. XX w. obowiązkowe, kapitałowo finansowane i zarządzane prywatnie programy emerytalne. Rozwiązanie to, zastosowane po raz pierwszy w 1981 r. w Chile, a następnie przyjęte w mniej lub bardziej zmodyfikowanej formie przez wiele krajów, głównie Ameryki Łacińskiej i Europy Środkowo-Wschodniej, stanowiło bardzo ważną jakościową zmianę we współczesnych systemach emerytalnych, bo dotyczącą fundamentalnej relacji między państwem a rynkiem w systemie obowiązkowym. Szeroko dyskutowano w tym kontekście realizację celów społecznych w wielofilarowych systemach emerytalnych, ryzyko związane z funkcjonowaniem obowiązkowych kapitałowych filarów, ekonomiczne implikacje takiego rozwiązania, itp. Problematyka dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego, pomimo również bardzo długiej tradycji w wielu krajach, zdecydowanie rzadziej do tej pory była podejmowana w literaturze przedmiotu z zakresu ekonomii emerytalnej. Niemniej jednak można wskazać pewne wiodące kierunki badawcze w tym zakresie. Stosunkowo wiele opracowań jest opartych na studiach przypadków pojedynczych krajów lub niedużej liczby krajów i dotyczy raczej jakościowej i opisowej analizy rozwiązań wprowadzonych w ramach dobrowolnego systemu emerytalnego (np. Heinz 2016, Casey i Dostal 2013, Pandurics i Szalai 2017, Rutecka 2015, Booth i Niemietz 2015, Rutecka-Góra 2016, Pieńkowska-Kamieniecka 2012, Pieńkowska-Kamieniecka 2013, Bednarczyk 2017, Marcinkiewicz 2016d). Można wyróżnić również szereg prac dotyczących determinant oszczędzania w dobrowolnych programach emerytalnych prezen-

tujących badania w skali mikro, tj. na dużych próbach gospodarstwach domowych (np. Guariglia i Markose 2000, Harju 2009, Le Blanc 2011, Fernández-López i in. 2010, Garcia i Marques 2017, Kaliciak i in. 2016, Beckmann i in. 2013). Znacznie rzadziej dobrowolność uczestnictwa w systemie emerytalnym rozpatrywana jest w teoretycznym, modelowym ujęciu (np. Beetsma i in. 2011, Bailliu i Reisen 1997, Simonovits 2003). W polskojęzycznej literaturze przedmiotu niewiele jest prac bardziej kompleksowo i obszernie traktujących o dodatkowych, uzupełniających programach emerytalnych⁴. Można w tym miejscu wyróżnić monografie poświęcone pracowniczym programom emerytalnym autorstwa J. Petelczyc (2016), M. Szczepańskiego i T. Brzęczka (2016) oraz M. Szczepańskiego (2010). Pierwsza z nich koncentruje się na historyczno-instytucjonalnych uwarunkowaniach i prawnych aspektach funkcjonowania tych programów w krajach europejskich. W pracy (Szczepański i Brzęczek 2016) skupiono się natomiast na znaczeniu czynników instytucjonalnych i systemowych w rozwoju programów pracowniczych w czterech krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W ostatniej z wymienionych prac zidentyfikowano zaś czynniki sprzyjające i hamujące organizowanie PPE przez pracodawców. Z nieco innej perspektywy, bo konsumenta (gospodarstwa domowego), zjawisko oszczędzania na starość analizowano w monografii (Olejnik 2016). W pracy tej przedstawiono badania własne nad zachowaniami i postawami polskich gospodarstw domowych wobec oszczędzania na cele emerytalne, z pominięciem kontekstu instytucjonalnego funkcjonowania dobrowolnych programów emerytalnych.

Przedmiot badań i metody badawcze

Przedmiotem badań w niniejszej pracy są dobrowolne programy emerytalne, finansowane kapitałowo, zarówno indywidualne, jak i pracownicze. Część teoretyczna niniejszej monografii odnosi się ogólnie do kategorii planów oszczędnościowych prowadzonych w ramach programów dobrowolnych bez ukierunkowania na przypadek konkretnego kraju. Z wykorzystaniem metody analizy i krytyki piśmiennictwa przedstawiono rozważania na temat natury tego rodzaju oszczędności oraz determinant rozwoju form dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego. W części empirycznej przedmiotem badań są dodatkowe plany emerytalne funkcjonujące w 24 krajach europejskich, tj. Austrii, Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Czechach, Danii, Estonii, Francji, Hiszpanii, Irlandii, Islandii, Litwie, Łotwie, Niemczech, Norwegii, Polsce, Portugalii, Rumunii, Słowacji, Słowenii, Szwecji, Węgrzech, Wielkiej Brytanii i we Włoszech. Analizy przeprowadzono na podstawie obszernego zbioru danych na temat składek, członków oraz aktywów zgromadzonych w ponad 60 różnych typach

⁴ Mowa tutaj o pozycjach o tematyce ekonomicznej. Zdecydowanie więcej opracowań na temat funkcjonujących w Polsce dobrowolnych programów emerytalnych powstało z zakresu prawa. Dotyczy to w szczególności problematyki związanej z Pracowniczymi Programami Emerytalnymi (por. Bagiński 2000, Chróścicki 1999, Kopec i Wojewódka 2005, Sierocka 2010, Krajewski 2014).

programów emerytalnych. Materiał ilościowy do badań zebrano w oparciu o lokalne źródła wtórne, co pozwoliło na stworzenie obszernej bazy danych zawierającej informacje na temat programów emerytalnych objętych analizą. Do źródeł tych zaliczają się krajowe urzędy nadzoru finansowego, banki centralne, ministerstwa i inne agendy rządowe, urzędy statystyczne, stowarzyszenia funduszy emerytalnych, stowarzyszenia ubezpieczycieli itp. (łącznie ponad 40 podmiotów). Ponadto, w analizach różnych czynników wpływu na rozwój dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego posłużono się danymi pochodzącymi z baz Eurostatu i OECD. W tej części zastosowano metody statystyczne, takie jak: wielowymiarowa analiza statystyczna (analiza skupień), analiza korelacji, modelowanie ekonometryczne (modele regresji wielorakiej dla szeregów przekrojowych, modele regresji panelowej). Uzupełnienie badań realizowanych dla skali makro, tj. na zagregowanym, krajowym poziomie stanowi analiza uwarunkowań dobrowolnego oszczędzania na emeryturę w skali mikro przeprowadzona na przykładzie polskich gospodarstw domowych. W tym przypadku posłużono się danymi pochodzącymi z ogólnopolskiego badania *Diagnoza Społeczna* (Rada Monitoringu Społecznego 2015b) obejmującego próbę 12 tys. gospodarstw domowych. Do analiz w skali mikro również wykorzystano aparat ekonometryczny w postaci modeli logitowych.

Przeprowadzenie przedstawionych w niniejszej monografii badań było możliwe dzięki wsparciu finansowemu Narodowego Centrum Nauki. Zrealizowano je w latach 2015-2018 w ramach projektu badawczego pt. „Determinanty rozwoju dobrowolnych form oszczędzania na starość” (Nr UMO-2014/15/D/HS4/01238).

Cele, pytania badawcze, hipotezy

Celem głównym pracy jest identyfikacja czynników wpływających na rozwój dobrowolnych programów emerytalnych w zabezpieczeniu emerytalnym. Rozwój ten w niniejszej monografii rozumiany jest w ujęciu ilościowym, a za jego wymiary przyjęto poziom uczestnictwa w dobrowolnych planach emerytalnych oraz aktywność w zakresie oszczędzania na starość określoną przez zgromadzone aktywa emerytalne oraz wartość odprowadzanych składek. Na cel ten składa się szereg celów szczegółowych:

- 1) Charakterystyka formy dobrowolnych oszczędności emerytalnych gromadzonych w systemie emerytalnym na tle innych form dobrowolnego oszczędzania gospodarstw domowych.
- 2) Synteza podejścia mikro i makro w identyfikacji determinant oszczędzania gospodarstw domowych na podstawie literatury przedmiotu.
- 3) Zdefiniowanie pojęcia dobrowolnych planów emerytalnych.
- 4) Ocena stopnia rozwoju dobrowolnego systemu emerytalnego w grupie 24 krajów europejskich na podstawie zebranego materiału statystycznego dotyczącego dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego.
- 5) Identyfikacja i porównanie grup krajów podobnych pod względem znaczenia dodatkowych planów emerytalnych.

- 6) Wstępna empiryczna analiza zależności między potencjalnymi czynnikami wpływu na oszczędzanie na starość a stopniem rozwoju systemu dobrowolnego.
- 7) Empiryczna identyfikacja (w skali makro) determinant uczestnictwa oraz aktywności w zakresie oszczędzania w dobrowolnych planach emerytalnych.
- 8) Empiryczna identyfikacja (w skali mikro) czynników wpływających na oszczędzanie na cele emerytalne w gospodarstwach domowych.

Koncepcja przedstawionych w pracy badań opiera się na założeniu, że **zjawisko oszczędzania w gospodarstwach domowych w formie długoterminowych planów oszczędnościowych, jakimi są plany emerytalne, przekłada się w skali zagregowanej na znaczenie dobrowolnego systemu emerytalnego**, tj. jego stopnia rozwoju. Stąd też postawiono **pytanie badawcze**: W jakim zakresie uwarunkowania oszczędzania w formie dobrowolnych planów są specyficzne, tj. różnią się od uwarunkowań oszczędzania ogółem w gospodarstwach domowych?

Przedstawione pytanie koresponduje z **czterema hipotezami** badawczymi sformułowanymi na podstawie przesłanek teoretycznych i dokonanego przeglądu wcześniejszych badań:

- Hipoteza 1: Dochód jest głównym czynnikiem kształtującym oszczędzanie w dobrowolnych planach emerytalnych.
- Hipoteza 2: Oczekiwana hojność systemu obowiązkowego wobec pokolenia pracującego ma negatywny wpływ na rozwój dodatkowego systemu emerytalnego.
- Hipoteza 3: Funkcjonowanie kapitałowo finansowanych obowiązkowych programów emerytalnych ogranicza rozwój programów dobrowolnych.
- Hipoteza 4: Dominujący rodzaj planów w dobrowolnym systemie emerytalnym (pracownicze lub indywidualne) nie ma wpływu na poziom rozwoju dobrowolnego systemu emerytalnego.

Znaczenie badań

Zebrany materiał statystyczny dotyczący ilościowo mierzonego poziomu rozwoju dobrowolnych programów emerytalnych w krajach europejskich pozwolił na wypełnienie **luki empirycznej** w tym zakresie. Szeroki, międzynarodowy wymiar badań warunkował wykorzystanie wielu lokalnych źródeł wtórnych. Umożliwiło to agregację informacji na poziomie krajów, a w dalszej kolejności ocenę i międzynarodową analizę porównawczą pod względem znaczenia dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego w poszczególnych krajach.

Przeprowadzone badania wypełniają również **lukę teoretyczną** odnoszącą się do samej koncepcji dobrowolności w kontekście dobrowolnego systemu emerytalnego. W dotychczasowej literaturze przedmiotu brak jest precyzyjnej definicji czym jest dobrowolność, jakie jest minimum swobody decyzji wymagane dla uznania programu za dobrowolny, jak różne mogą być perspektywy rozpatrywania tego zjawiska. Niniejsza praca przedstawia propozycję zestawu

kryteriów wyróżniających dobrowolne plany emerytalne, pozwalające jednoznacznie zaklasyfikować plan jako nieobowiązkowy. Co istotne, punktem odniesienia jest w tym przypadku gospodarstwo domowe i jego perspektywa. Umożliwia to zidentyfikowanie uwarunkowań oddziałujących na ten podmiot. We wspomnianych wcześniej pracach z zakresu analizy determinant rozwoju pracowniczych programów emerytalnych autorstwa M. Szczepańskiego (2010) oraz J. Petelczyc (2016) rozpatrywano czynniki wpływu głównie z perspektywy pracodawców, którzy na zasadzie dobrowolności organizują zakładowe systemy emerytalne. Z teoretycznego punktu widzenia osadzenie problemu rozwoju dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego w tematyce oszczędności gospodarstw domowych pozwala na inne, szersze i bardziej kompleksowe ujęcie analizowanego problemu. Z jednej strony mamy do czynienia z perspektywą makro, tj. uwarunkowaniami instytucjonalnymi, systemowymi, makroekonomicznymi, z drugiej zaś z uwarunkowaniami na poziomie mikro.

W pracy (Fornero i in. 2010) wśród głównych wyzwań dla badaczy zajmujących się dobrowolnymi oszczędnościami emerytalnymi wymieniono lukę w wiedzy dotyczącą powiązania między wymiarami mikro i makro. Wskazano na potrzebę integracji tych dwóch podejść. Jak szerzej omówiono w rozdziale 1 niniejszej monografii, o ile w dotychczasowej literaturze przedmiotu oszczędności ogółem gospodarstw domowych bada się zarówno na poziomie mikro, jak i makro, to w przypadku oszczędzania w formie dobrowolnych planów emerytalnych zdecydowanie dominuje podejście mikro. Przyczyną tego są niewątpliwie trudności z zebraniem odpowiednich danych na temat oszczędności zgromadzonych w ramach dobrowolnych systemów emerytalnych. W niniejszej pracy podjęto próbę wypełnienia tej **luki poznawczej**. Dzięki spojrzeniu na oszczędności emerytalne w planach dobrowolnych z perspektywy zagregowanej na poziomie krajów możliwa była empiryczna weryfikacja hipotez badawczych, dotychczas w literaturze przedmiotu dyskutowanych jedynie na gruncie teoretycznym lub też weryfikowanych tylko na mikrodanych.

Struktura pracy

Struktura pracy została podporządkowana jej celom. W rozdziale 1 tematykę dodatkowego oszczędzania na starość w dobrowolnym systemie emerytalnym osadzono w problematyce oszczędności sektora gospodarstw domowych. Dokonano charakterystyki tej specyficznej formy oszczędzania jaką są dobrowolne plany emerytalne na tle pozostałych oszczędności gospodarstw domowych. W rozdziale tym zawarto przegląd czynników mających wpływ na oszczędzanie, jakie można zidentyfikować w wiodących teoriach konsumpcji i oszczędności. Dokonano również przeglądu wcześniejszych badań empirycznych dotyczących uwarunkowań tego zjawiska, przyjmując dwie perspektywy: mikro i makro. Celem przedstawionych tu rozważań było wyodrębnienie potencjalnych determinant dobrowolnych oszczędności emerytalnych, które następnie zostały zbadane w części empirycznej niniejszego opracowania.

Rozdział 2 opisuje charakterystykę dobrowolnych planów emerytalnych. Z uwagi na bogatą literaturę przedmiotu w niniejszej monografii zrezygnowano z dokonania ogólnego wprowadzenia, w formie osobnego rozdziału lub podrozdziału, do problematyki przedmiotu badań ekonomii emerytalnej, w szczególności systematyki ogólnych pojęć z zakresu zabezpieczenia społecznego i zabezpieczenia emerytalnego. Przyjęto, że nie ma takiej potrzeby, gdyż rodzime piśmiennictwo obfituje w kompleksowe opracowania na ten temat. Należy wyróżnić tu przede wszystkim prace: (Szumlicz 1994), (Szumlicz 2006), (Żukowski 1997), (Żukowski 2004), (Góra 2003), (Golinowska 1994), (Golinowska 2001)⁵. Niemniej jednak, wszędzie tam gdzie zaistniała taka konieczność, terminologia z tego zakresu została doprecyzowana. W rozdziale 2 skupiono się przede wszystkim na pojęciach z obszaru dobrowolnych systemów emerytalnych. Dokonano w nim analizy oszczędności gromadzonych w ramach dobrowolnych planów emerytalnych przez pryzmat ich roli i miejsca w systemie emerytalnym. Bardzo ważnym elementem przedstawionych w tym rozdziale rozważań było sformułowanie kryteriów dotyczących dobrowolności w identyfikacji dobrowolnych planów emerytalnych. Jest to bowiem pojęcie o skomplikowanej naturze, które można niejednoznacznie rozumieć. Dzięki wyznaczeniu takich kryteriów było możliwe wyodrębnienie poszczególnych programów emerytalnych stanowiących przedmiot badań w kolejnym rozdziale.

Rozdział 3 zawiera charakterystykę poszczególnych dobrowolnych programów emerytalnych funkcjonujących w 24 krajach europejskich. Opisano w nim również materiał empiryczny zebrany w toku realizacji badań. Zawiera on informacje na temat aktywów, składek i uczestnictwa w dodatkowych planach emerytalnych. Zestawienie tych danych służyło porównaniu stopnia rozwoju dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego w analizowanej grupie krajów. W nawiązaniu do rozważań przedstawionych w rozdziale 1 zbadano również zależność między stopami oszczędzania sektora gospodarstw domowych a wskaźnikami charakteryzującymi uczestnictwo i aktywność w zakresie oszczędzania w formie dobrowolnych planów emerytalnych.

Rozdział 4 prezentuje główną część przeprowadzonych badań, tzn. odnoszących się do skali makro (dane zagregowane na poziomie krajów). Przedstawiono w nim empiryczną analizę potencjalnych czynników wpływu na oszczędzanie gospodarstw domowych w dobrowolnym systemie emerytalnym. Obejmowały one zidentyfikowane w rozdziale 1 determinanty oszczędzania ogółem, sugerowane w teorii oraz wcześniejszych badaniach. Następnie oddziaływanie wybranych czynników na oszczędzanie w dobrowolnych planach emerytalnych poddano weryfikacji za pomocą analizy ekonometrycznej.

⁵ Można wymienić też szereg prac, których tematyka koncentruje się na bardziej szczegółowych kwestiach badawczych w obszarze systemów emerytalnych, ale które zawierają przegląd i systematykę ogólnych pojęć z zakresu zabezpieczenia emerytalnego, dokonane na bazie wcześniejszej literatury przedmiotu (por. np. Rutecka 2012, Olejnik 2016, Szczyński 2010, Chybalski 2012, Petelczyc 2016).

W rozdziale 5 jako uzupełnienie przedstawionych w poprzednim rozdziale badań zaprezentowano wyniki analiz w skali mikro, tj. prowadzonych na poziomie gospodarstw domowych i pozwalających na uwzględnienie specyficznych charakterystyk gospodarstw odpowiadających za ich heterogeniczność. Badanie to przeprowadzono na przykładzie polskich gospodarstw domowych, a przedmiot zainteresowania stanowiło zjawisko oszczędzania na starość, w tym oszczędzania w dobrowolnych planach indywidualnych IKE i IKZE.

Pracę kończy Podsumowanie. Omówiono w nim syntetycznie uzyskane wyniki badań empirycznych, odnosząc je do postawionych w pracy celów, hipotez i pytań badawczych. Wskazano również uwagi metodyczne jakie wyłoniły się w toku badań. Dodatkowo przedstawiono płynące z uzyskanych wyników badań implikacje dla polityki emerytalnej oraz zidentyfikowano kierunki dalszych badań w zakresie dobrowolnego zabezpieczenia emerytalnego.

Autorka pragnie serdecznie podziękować recenzentom niniejszej monografii – dr hab. Ireneuszowi Kuropce z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu oraz dr hab. Markowi Szczepańskiemu z Politechniki Poznańskiej – za wnikliwą ocenę pracy oraz szereg konstruktywnych uwag.